

משכן שלכתחילה ומשכן שבדיעבד

בפרשתנו נאמר: "ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם", ואומרים על כך חז"ל:

אימתי נאמר למשה הפרשה הזו של משכן? ביום הכיפורים עצמו, אף-על-פי שפרשת המשכן קודמת למעשה העגל. אמר רבי יהודה ברבי שלום: אין מוקדם ומאוחר בתורה... מניין שכן? עלה משה בשישה בסיוון ועשה ארבעים יום וארבעים לילה, ועוד עשה ארבעים, ועוד עשה ארבעים, הרי מאה ועשרים. ואתה מוצא שביום הכיפורים נתכפר להם, ובו ביום אמר לו הקב"ה "ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם", כדי שידעו כל האומות שנתכפר להם מעשה העגל. ולכך נקרא משכן העדות, שהוא עדות לכל באי העולם שהקב"ה שוכן במקדשכם. אמר הקב"ה: יבוא זהב שבמשכן ויכפר על זהב שנעשה בו העגל, שכתוב בו: "ויתפרקו כל העם את נזמי הזהב וגו'",^א ולכן מתכפרין בזהב, "וזאת התרומה אשר תקחו מאתם זהב", אמר הקב"ה: "כי אעלה אֶרְכָּה לך וממכותיך ארפאך".^ב

לעיל הארכנו לבאר את קשר הסמיכות שבין פרשת המשפטים והדינים ובין פרשיות תרומה-תצווה, המפרטות את ציווי מלאכת המשכן. הקמת מקום הקודש נתפסה אז בתודעה כנקודת השיא של היציאה ממצרים, שאמורה הייתה להביא להתרומותו של עם המלומד משפטים צדיקים ושואב מתוך נקודת הקודש אורה המשפיעה על כל מעגלי חייו.

במדרש זה, על כל פנים, מציירים לנו חז"ל תמונה אחרת לגמרי, לפיה הסמיכות היא בכתובים בלבד, ואילו סדר ההתרחשות היה שונה. ראשית פרשת כ"תשא ובה מעשה חטא העגל הנורא, שהשפיל את ישראל מן המדרגה העליונה שבה עמדו לאחר מתן תורה בסיני, ולאחר מכן – ומתוך כך – הציווי על מלאכת המשכן. מתוך הדברים אנו למדים שהמשכן בא לשמש ככפרה של "תשובת המשקל", שכן העם נדרש להתנדב זהב למלאכת הקודש, ונדבה זו באה תמורת אותו זהב שמיהרו לנדב למעשה העגל.

אמנם, הדברים מעוררים כמה קושיות:

- א. שמות לב ג.
- ב. ירמיהו ל יז.
- ג. תנחומא תרומה, סימן ח.

ראשית, אף ש"אין מוקדם ומאוחר בתורה", עלינו לחקור אחר הטעם שהביא את התורה להחליף את סדר המאורעות ולהקדים את ציווי מעשה המשכן, שנתפרש בהרחבה בפרשיות תרומה ותצווה, לסיפור מעשה העגל בפרשתנו.

ושנית, הרי לא רק בפרשיות הללו נזכר המשכן. כבר בשירת הים ידעו ישראל להזכיר את הייעוד השלם שאליו מובילה אותם גאולתם ממצרים: "תבאמו ותטעמו בהר נחלתך, מכון לשבתך פעלת ה', מקדש ה' כוננו ידיך"⁷. הווה אומר: רעיון השראת השכינה בעולם־הזה, בבית של עצים ואבנים הבנוי בתוככי האומה הישראלית, לא נולד רק כפועל יוצא מן החטא, שדרש את כפרתו; אלא הוצב כמטרה כבר בעת יציאת מצרים⁸.

לשם יישוב הדברים נעיין במעשה המובא בגמרא:

רבי... איעסק ליה לבריה בי ר' יוסי בן זימרא, פסקו ליה תרתי סרי שנין למיזל בבי רב. אחלפוא קמיה, אמר להו: ניהוו שית שנין. אחלפוא קמיה, אמר להו: איכניס והדר איזיל. הווה קא מכסיף מאבוה. אמר ליה: בני, דעת קונך יש בך! מעיקרא כתיב: "תביאמו ותטעמו", ולבסוף כתיב: "ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם"⁹.

מהלך הסיפור מעמיד לנגד עינינו התרחשות אישית המקבילה לתהליך הכללי שעברו ישראל בפרשיות אלה. תחילה מוצב יעד אידיאלי נישא ומרומם – ברית נישואין הבאה מתוך לימוד תורה ממושך, בשקיעה ובהתמדה; אך לאחר מכן מזמן מהלך החיים נפילה המערערת את החתירה העקבית אל היעד ומדגישה צרכים אחרים. נפילה זו גורמת לתחושה של קטנות וצמצום, שכן הנישואין לא נעשו כפי שתוכנן, וממילא מופיעה הרגשה קשה של בושה – "הווה קא מכסיף מאבוה". אלא שרבי מפתיע את בנו במתן הצדקה לתחושותיו ובחשיפת משמעות עמוקה בתוצאה הסופית: מסתבר שהנפילה לא הקטינה ולא צמצמה את קשר הנישואין, אלא אדרבה: היא חיזקה ורוממה אותו¹⁰.

ראייה זו היא "דעת קונך", שכן זו הייתה המסקנה שהסיקה דעתו העליונה של הקב"ה ממעשה העגל. מלכתחילה נתפס המקדש בחזון התורה כיעד אידיאלי שראוי להתגשם

ד. שמות טו יז.

ה. וראה ספורנו (שם): "מקדש ה' כוננו ידיך" – כאומר: 'ועשו לי מקדש.. ככל אשר אני מראה אותך' (שמות כה ט).

ו. כתובות סב, ב. תרגום: רבי עסק לשדך את בנו עם בתו של ר' יוסי בן־זמרא. פסקו לבנו שתיים־עשרה שנים מזונות כדי שילך וילמד תורה. העבירו את הכלה לפניו, אמר להם: יהיו שש שנים. העבירו לפניו פעם שנייה, אמר להם: ראשית אכנוס ואחר כך אלמד. היה בוש מאביו. אמר לו [אביו]: בני, דעת קונך יש בך! מלכתחילה כתוב: "תביאמו ותטעמו", ולבסוף כתוב: "ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם".

ז. והראיה: שאחרי החתונה אכן הלך ללמוד 12 שנים – כמבואר בהמשך – ולא נגרע מן התכנון המקורי דבר.

במציאות רק בארץ-ישראל, ובתקופה שבה יגיע מעמדם של ישראל לנקודת השיא – כפי הסדר שכתב הרמב"ם:

שלוש מצוות נצטוו ישראל בשעת כניסתן לארץ, למנות להם מלך... להכרית זרעו של עמלק... ולבנות בית הבחירה, שנאמר: "לשכנו תדרשו ובאת שמה"^ט.

מוסיפים על דבריו דברי רש"י, שתיאר את המקדש כשלמות הבריאה כולה במלכות ה':

"מקדש ה' כוננו ידיך"^י – חביב בית המקדש, שהעולם נברא ביד אחת, שנאמר: "אף ידי יסדה ארץ"^{יא}, ומקדש בשתי ידיים. ואימתי ייבנה בשתי ידיים? בזמן שה' ימלך לעולם ועד, לעתיד לבוא, שכל המלוכה שלו.^{יב}

אולם בדרך התגלה שהעם אינו צועד בעקביות לקראת השלמות המיוחלת, ומיד לאחר מתן תורה הוא חווה נפילה קשה. אפשר היה לחשוב שכעת יש להתיימשך מן החזון הנשגב, או לפחות לדחות אותו למועד מרוחק, אך הקב"ה לא כן הייתה עמו – אלא מיד "ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם". שכר הנפילה היה התשובה הגדולה שהביאה בעקבותיה, שחיזקה את דבקתם של ישראל בקב"ה והביאה להשראת השכינה עליהם כבר כעת, בתוככי המדבר.

דבר זה לא ללמד על עצמו בלבד יצא, אלא ללמד על כלל התורה כולה יצא. כל אידיאל גדול מביא לנפילה כאשר הוא פוגש בקרקע המציאות. כך היה וכך מוכרח שיהיה, אך יש לדעת כי הנפילה יוצרת צמיחה. כך כותב מרן הרב קוק זצ"ל:

הפסק מוכרח להיות בין תוכן האידיאל המופשט של מגמת הכול ובין המתגלה ממנו בהווה בפועל, בין הכוונה הטובה המוזרחת לאדם ברום גובה חייו הרוחניים ובין הרוח המלווהו תמיד ליישר מעשיו ודרכיו. אם לא ההבדל הדרגאי הזה, הייתה צורת המעשה כולה מתטשטשת, ההווה לא הייתה עומדת על צביונה, חוקים וגבולים לא היו נשמרים, תכונות קבועות וערכים מגבילים המייסדים עולם ומלואו לא היו עומדים.^{יג}

את הכלל הגדול הזה, כלל של דעת הקב"ה, לימד רבי לבנו. עצם המפגש שבין האידיאל הגדול לעולם העשייה מביא לנפילה החושפת את הפער שבין המצוי והרצוי, אך האם יש

ח. דברים יב ה.
ט. רמב"ם, הלכות מלכים א: א.
י. שמות טו יז.
יא. ישעיהו מח יג.
יב. שמות שם.
יג. אורות, זרעונים ז, עמוד קלב.

להסיק מתוך כך שאבד הכלח על הגשמת האידיאל? לא ולא. יש לדעת שחשיפת הפער היא גילוי של "דעת קונן" שיש בכך, הבנה שגם הנפילה היא חלק מן התכנית האלוקית וש"אין אדם עומד על דברי תורה אלא אם כן נכשל בהם"¹⁷, ומתוך כך יובן מאליו שהחזון יוגשם – גם אם לא באותה הדרך.

יתרה מזו, מלמדים חז"ל, הנפילה מכוונת גם לדרך שבה עלינו לצעוד בהמשך – שכן אותו זהב שבו נעשה החטא, הוא גם הזהב שבו נבנה המשכן. הדבר מלמד שגם אם מלאכה רבה לפנינו, יש דרך סלולה שתוביל אותנו אל היעד¹⁸.

כעת מובן סדר הפרשיות. פרשיות תרומה-תצווה ממשיכות את הנאמר בשירת הים ומתארות את ציווי המשכן כאידיאל נישא ומרומם, הנשקף לנו באופק המרוחק. חטא העגל מופיע בפרשת כיתשא וקוטע את רצף ההתעלות, אך מיד לאחריו נכפל תיאור בניית המשכן בפרשיות ויקה'פקודי – ללמדנו שלא נגרע דבר ממדרגת השראת השכינה שהייתה במשכן, וכי אדרבה – היא התעצמה בעקבות הנפילה והתשובה עליה.

עדות מפורשת לכך אנו מוצאים בדברי רבנו עובדיה ספורנו:

סיפר מעלות זה המשכן שבשבילם היה ראוי להיות נצחי ושלא ליפול ביד אויבים... שהיו ראשי אומני מלאכת המשכן וכליו מיוחסים וצדיקים שבדור, ובכן שרתה שכינה במעשה ידיהם, ולא נפל ביד אויבים. אבל מקדש שלמה, שהיו עושי המלאכה בו מצור, אף-על-פי ששרתה בו שכינה נפסדו חלקיו, והוצרך לחזק את בדיק הבית, ונפל בסוף הכול ביד אויבים...¹⁹

אמנם מנגד, אין לטשטש את ההפסד הגדול שהפסדנו בעקבות הנפילה. על כך אומר מרן הרב זצ"ל את הדברים הבאים:

לולא חטא העגל היו האומות יושבות ארץ ישראל משלימות עם ישראל ומודות להם, כי שם ה' הנקרא עליהם היה מעורר בהן יראת הרוממות, ולא הייתה שום שיטת מלחמה נוהגת, וההשפעה הייתה הולכת בדרכי שלום כבימות המשיח. רק החטא גרם ונתאחר הדבר אלפי שנים, וכל מסיבות העולם הנן אחוזות זו בזו להביא את אור ה' בעולם, וחטא העגל יימחה לגמרי וממילא כל רואיהם יכירום כי

יד. גיטין מג, א.

טו. ידיעה זו כשלעצמה יש בה כדי לחזק את כוחו של אדם ולהצילו מן הייאוש, כדברי מרן הרב זצ"ל (עיין- אי"ה ברכות א: עט): "כך היא המידה באדם, כשהוא עושה פעולות ואינו בא בהן למטרתו מתחלש לבבו, אבל כשיודע שכל פעולה תקרבהו למטרתו אלא שלפי רוממות המטרה צריך המון פעולות, לבבו מתאמץ להוסיף בעבודתו".

טז. ספורנו לשמות לח כב.

הם זרע ברך ה', והעולם יתוקן באורח שלום ורגשי אהבה, ונעם ה' יוחש בכל לבב, לעונג רוח ולעדן נשמה ולכל בהם תחיה נפש כל חי.¹

מדוע חשוב כליכך לעמוד על ההפסד הכואב? כדי שנדע לאן עלינו לשאוף. שהנפילה לא תביא להסתגלותנו הגמורה למציאות מצומצמת שבה צועדים עקב בצד אגודל, מפחד נפילה נוספת, אלא נישאר אנשים גדולים שאינם מפחדים להיות בעלי שאיפות גדולות.

הגמרא מוסיפה ומספרת מה אירע בסופו של דבר בנישואיו של בן רבי:

אזיל יתיב תרתי סרי שני בני רב. עד דאתא – איעקרא דביתהו. אמר רבי: היכי נעביד? נגרשה, יאמרו ענייה זו לשווא שימרה! נינסיב איתתא אחריתי, יאמרו זו אישתו וזו זונתו! בעי עלה רחמי ואיתסיאת.²

האופן שבו עמד בנו של רבי במצב הקשה שאליו הגיעו נישואיו, מלמד על התועלת הגדולה והעמוקה שהפיק מתוך אותה נפילה שעבר בראשיתם. האידיאל הגדול, שאליו הוסיף ושאף ללא הרף, גבה ממנו מחיר אישי יקר. כששב לביתו, מצא שאישתו עקרה ותכלית חיי נישואיו מוטלת בספק. לנוכח משבר קשה, יש המתפתים לבחור בפתרונות קלים וחסרים – לגרש את האישה או לשאת על-פיניה אישה אחרת. אולם בנו של רבי, שכבר נצרף בכור הנפילה והתקומה בעבר, יודע לבחור רק בדרך שתגשים את האידיאל הגדול ולא תותיר מאחור אף צד פגוע³ – "בעי עלה רחמי ואיתסיאת". לא פתרון קל, אלא עבודה קשה – "איזו היא עבודה שבלב? הווי אומר: זו תפילה"⁴.

לרפואה מעין זו רומז הפסוק המובא שבו חתמו חז"ל את המדרש שבו פתחנו: "כי אעלה ארוכה לך וממכותיך ארפאך"⁵ – מתוך מכותיך ארפאך, מעומק הנפילה תצמח דרך שתביא רפואה עמוקה ורחבה יותר לפער שבין המציאות ובין הייעוד הגדול הצפוי לה, בבחינת "עת צרה היא ליעקב וממנה – ייושע"⁶. אמן, כן יהי רצון.

יז. אורות המלחמה, פרק ד.

יח. תרגום: הלך וישב שתיים עשרה שנים בבית הרב. עד שבא לביתו – הפכה אישתו לעקרה. אמר רבי: כיצד נעשה? נגרשה, יאמרו ענייה זו לשווא המתינה! יישא אישה אחרת עליה, יאמרו זו אישתו וזו זונתו! ביקש [בנו של רבי] רחמים, והבריאה.

יט. משל למה הדבר דומה? לאדם שבנה בית ובמהלך הבנייה התמוטטה התקרה. כתוצאה, הוחלט להעמיק את יסודות הבית ולחזקם מאוד. לאחר זמן רב הייתה רעידת אדמה, ואותו בית עמד יציב ולא נפל כפי שנפלו שכניו. הרי שדווקא המשבר, שהעמיק את המודעות לנפילה ולהשלכותיה, הביא לתוצאה מבורכת ומנע הפסד רב.

כ. תענית ב, א.

כא. ירמיהו ל ז. וראה מדרש תהלים, מזמור כב.